

- Halil İbrahim Düzenli, *İdrak ve İnşa: Turgut Cansever Mimarlığının İki Düzlemi*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2009, 391 s.

Değerlendiren: Faruk Yaslıçimen*

Beş senelik bir araştırmanın ürünü olan bu çalışma, ilk olarak 2005 yılında “Mimari Otonomi ve Medeniyet Ben-İdraki Kavramları Bağlamında Turgut Cansever Projelerinde Biçim, İşlev, Yapı ve Anlam Analizleri” başlığı altında bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanıp sunulmuştur. Tezin kitaba dönüştürülmesi sürecinde Halil İbrahim Düzenli, Cansever’e ait 87 projenin görsellerini çok sayıda açıklayıcı tabloyla birlikte ana metnin içerisine eklemiştir. Kitabın başında verilen 1 ve 2 numaralı tablolarda, Cansever’in yazılı eserlerinin ve projelerinin birer dökümü yer almaktadır. Kitabın sonundaki Ekler kısmındaysa seçme resimler eşliğinde Cansever’in kronolojik yaşam öyküsü ve bizzat Düzenli tarafından 2004 yılında Cansever’le yapılan toplam otuzbeş sayfa uzunluğunda birbirinin devamı niteliğindeki iki söyleşi bulunmaktadır. Bu söyleşiler, uzun süredir Cansever hakkında çalışan ve onun söylemi ile icraatları arasında bağlantı kurma sorunsalını zihninde taşıyan bir araştırmacı tarafından yapıldığı için özellikle verimli olmuştur. Kaynakça bölümünde, kitabın basım tarihine kadar Cansever hakkında oluşan literatürü görebiliriz.

Cansever hakkında yazılan metinlerin onun aşkınlık, derinlik ve maneviyat arayışında, çok yönlü, süregelen keşiflerle alımlamaya açık ve tek başına kalan sıradışı kişiliğinden bağımsız bir önem taşıması zordur. Hakkında yazılanlar özellikle belli hassasiyetleri taşıyan çevrelerde özel bir ilgiyle karşılanır. Bununla birlikte, Düzenli’nin de işaret ettiği gibi Cansever, her kesimden insanın hakkında söz söylemeden geçemediği istisnai bir kişiliktir. Düzenli’nin kitabı Cansever hakkında yazılmış az sayıdaki ciddi çalışmadan biri olması nedeniyle bilhassa önemlidir. Kitapta Cansever’in uzun mimarlık tecrübesi boyunca ortaya koyduğu süreklilik ve değişimler ele alınmaktadır. Biyografik bir anlatı bağlamında Cansever’in söylemi ve mimarisi, şekil ve anlam arasında kurduğu bağlantılar elden geldiğince açıklanmaya çalışılır. Kitabın amacı “yeni bir Cansever okuması”na ulaşmaktır. Bunun için, Cansever’in bir düşünür ve mimar olarak literatürde eksik yahut yanlış anlaşıldığı hususlara işaret edilmekte ve yeni bir Cansever okuması önerilmektedir.

Kitap, giriş bölümünde, mimarlık alanına ilişkin genel nitelikli sorularla başlar. Düzenli’ye göre, bu çalışma, “mimari eleştiri disiplini” içinde görülmelidir. İnceleme tekniklerinin bir dökümü okuyucuyu ne yazık ki seçilen eleştiri yöntemine kolayca ulaştırmaz. Mimarlık tarihi alanında kullanılan araştırma yöntemlerinin tartışıldığı kısım da yeterince açık değildir. Kendi yöntemi babında en çok öne çıkan ise Ahmet Davutoğlu’nun sosyal bilimlerle ilgili bir makalesine atfen ele aldığı, araştırma nesnesi ve araştırmacı

* Doktora Öğrencisi, Ludwig-Maximilians Universität München, Institut für den Nahen und Mittleren Osten

arasındaki dışsal bakışın anlamayı zorlaştırdığına dair kanaatidir. Düzenli, buna uygun olarak araştırdığı konu ile kendisi arasında manevi bir yakınlık gördüğünü ve bunun da araştırma konusunu daha iyi kavrayabilmeyi mümkün kıldığını söyler.

“Sosyal Bilimler ve Mimari Eleştiri” başlığı altında Davutoğlu'nun “aidiyet” ve “medeniyet ben-idraki” kavramlarıyla Cansever'i açıklayabilme gayreti vardır. Düzenli için Cansever'in düşünce ve çalışmaları sosyal bilimler içinde açıklamaya çalışırken kullanmayı tasarladığı kavramların seçimindeki nirengi noktası, bu seçilecek kavramların Cansever'in söylemiyle paralellik arzemesidir. Bundan dolayı, yukarıda zikredilen kavramların açıklayıcılığına güvenmektedir. Düzenli'ye göre, “Davutoğlu'nun kavramsallaştırmaları, bir anlamda, Cansever'in söyleminin bazı farklarla daha sistematize edilmiş hali olarak görülebilir.” Bu kavramlar, aynı zamanda “kuşatıcı birer üst çerçeve” sağlamaktadır.

Kitabın “İnsan” başlıklı bölümünde, Cansever'in hayat serüveni, içinde büyüdüğü ve bir parçası olduğu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin şahitlerinden oluşan bir muhit ile Cansever'in mimar meslektaşları ve tanıdıklarının onun hakkındaki kanaatleri serdedilir. Atilla Yücel ve Uğur Tanyeli'nin Cansever hakkındaki önemli değerlendirmeleri üzerinde bilhassa durulur. Bunlara ilaveten Cansever'in “akleden bir özne” olarak mimarlığa bakışını yansıtan pasajlar aktarılır. Kitabın bu bölümünde, öncelilere kıyasla daha akıcı, doğrudan alıntılarının çokluğuna rağmen daha yorumlayıcı bir üslup hâkimdir.

Düzenli'nin, Cansever'in biçim yönelimlerine dair yaptığı dönemlendirme oldukça dikkat çekicidir. Burada Cansever'in projelerindeki biçim özelliklerini genel hatlarıyla ve Cansever'in belli dönemlerdeki biçimsel tercih yoğunlaşmalarını da belirginleştirecek şekilde açıklamaktadır. Buna göre, Cansever'in projelerinde 1950'li yıllarda modern mimarinin, bilhassa Le Corbusier'nin etkisi görülürken 1980'lerden sonra daha geleneksel, işlevsel formlara doğru kayılmaya başlandığını görürüz. Kullanılan yapı malzemesinde ilk malzemelerin betonarme ağırlıklı, 1980 sonrasında taş ağırlıklı olması gibi.

İşlev hususunda Cansever'in “iç ve dış mekân birlikteliği” ve “insan” ölçeğini esas alması mevzu bahis edilir; bununla birlikte, manzaraya açılan ve hareketle yavaş yavaş algılanan bir yapı ifadesi öne çıkmaktadır. Yapı kısmında, Cansever'in malzeme seçimindeki tavrı ele alınır. Eski yahut yeni her türlü malzemeyi geleneksel-çağdaş ayrımı yapmaksızın ve herhangi birini kutsallaştırmaksızın gerekli olduğunu düşündüğü yerde kullanan yaklaşımından ve farklı “varlık tabakalarına” ait bu muhtelif malzemeleri kullanarak elde etmeye çalıştığı “gerilimli ifadeler”den bahsedilir.

Kitabın “Anlam” başlıklı ve en uzun bölümü, temel sorunsala odaklanmaktadır. Bu kısımda, Cansever mimarlığının devşirme kavramlarla neden anlaşılamayacağı tartışılmaktadır. Literatür tartışması kitap boyunca devam ederken, bu bölümde özellikle yoğunlaşmakta ve eleştiriyi birlikte yeni ve daha kuşatıcı bir okumanın imkânı da sunulmaktadır. Kitabın sonundaki “Tartışma” başlıklı bölümde, kısa literatür değerlendirmesi ve literatürdeki yaklaşımların tasnifi oldukça tatmin edici görünmekte ve lite-

ratürde eksik yahut yanlış olduğu düşünülen yaklaşımları ikna edici bir şekilde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte aynı bölümde, özellikle kitabın amacının tahakkuk edip etmediğinin maddeler halinde bizzat yazar tarafından sorgulanıyor olması, sanırız bu çalışmanın bir yüksek lisans tezinin sonuç kısmını hâlâ muhafaza ediyor olmasıyla açıklanabilir.

“İdrak ve İnşa” başlığı iki hususa işaret eder: Biri, bilincin biçime nasıl yansıdığını ortaya çıkarma, diğeri ise yazarın Cansever’i idrak ve yeniden inşa etme çabasıdır. Yazar, kitabın ilk sayfalarında her ne kadar bir “kuşatıcılık ve doğruluk” iddiası taşımadığını söylese de bu geçerli değildir. Zira kitap sadece “yeni bir okuma” iddiası taşımamakta, aynı zamanda daha kuşatıcı ve doğru olma iddiası da gütmektedir. Literatürdeki eksikleri eleştirmesinin dayanağı da buradadır. Düzenli, metot itibarıyla incelenen mevzuu anlayabilmek için “eser-mimar-araştırmacı birlikteliğini sağlayacak bir araştırma yaklaşımını” benimsediğinden bahseder. Bundan maksat, toplumu ait olduğu anlam dünyasına yabancı olmayan kavramlarla anlamaya çalışmaktır. Davutoğlu’nun güçlü ve esnek ben idraki etrafında tanımladığı İslam medeniyeti genel karakteri bağlamında kurulan kavramsal çerçeve, Cansever’in mimari söylem ve eylemini gerçekten de açıklayıcı niteliktedir. Tarihi ve coğrafi olan biçim ve yapı malzemesinin değişebilirliği medeniyetin esnek tarafına, İslam’ın önerdiği ahlaki-varoluşsal üst değerler sistemi ise güçlü tarafına işaret etmektedir. Bu, Cansever’i açıklar. Bununla birlikte metnin muhtelif yerlerinde aynı argümana müteaddit defalar dönülmesi, kısmen ikna edici ama kısmen de geliştirilmemiş ve başka açılardan bakılarak zenginleştirilmemiş olması hasebiyle eksik görünmektedir.

Düzenli’nin kitabı, Cansever’in ‘hakkını teslim’ etmek isteyen bir üslupla kaleme alınmıştır. Bu bakımdan savunmacıdır. Yazarın asıl maksadı olan “yeni bir okuma” ve kitabın muhtelif yerlerinde karşımıza çıkan literatür eleştirisi, bu veçheden kaleme alınmıştır. Düzenli, Cansever’in salt romantik, historicist, ütopyacı, kültürelist, dogmatik yahut benzeri kavramlarla açıklanamayacağını söyler ve bu çerçevede Cansever’i yanlış konumlandırmalardan kurtarmaya çalışır. Somut olarak Cansever’in parça bütün ilişkisine dair düşünce bazında söylediklerini Akdeniz Kongre Merkezi Projesi’nde nasıl gerçekleştirmeye çalıştığını, İstanbul Pilot Şehir uygulamalarında her detayı ince ayrıntılarıyla birlikte nasıl hesaba kattığını, ve benzer başka örnekleri, göstererek açıklamaya çalışır.

Düzenli, Cansever’in projeleri ve bunları uygulayıp kurgularkenki prensipleri hususunda yorumlayıcı olmaktan ziyade açıklayıcı olmayı tercih eder. Ne var ki, yazarın açıklayıcılık gayreti dahi kitapta bazen hiç yorumlanmaksızın verilen çok sayıda doğru-yanlış alıntıyla kesintiye uğrar. Fazlaca aktarımcı üslubunun olumsuzluğu, kimi yerlerde tamamlayıcı kısa yorumlarla örtülmeye çalışılır. Bununla birlikte yorumlama ve idrak etme gayreti bazı gerekli noktalarda görülmez. Cansever yahut Uğur Tanyeli’nin ifadelerinin birbiri ardınca sıralanması, bütün önemlerine rağmen, okuyucuyu bütünüyle rahatlatmaz.

“İdrak ve İnşa” başlığı, okuyucuda ilk bakışta soyut çözümlenmeler ve derin felsefi analizler yapılacağı çağrışımını uyandırır da kitap esasında ampirik bir soruyu, yani Cansever’in üst perdede kurduğu mimari söylem ile bilfiil icraatı arasındaki bağlantıları irdeler. Bu, başlı başına faydalı bir tezdür ve kitap bu tez etrafında döner. Ancak zayıf kaldığı yön, söylem düzleminin yeterince analiz edilmemiş olmasıdır. Kitabın “Anlam” başlıklı bölümünde Akdeniz’in bir coğrafya ve kültürel mekân olarak yüzyıllar boyu taşıyıp şekillendirdikleriyle İslam medeniyetinin mimari formlarının belirleyiciliği arasında ne gibi bir etkileşim olduğunun sorgulanması ve Cansever’in bu konudaki muğlaklığının ortaya konması önemlidir; bununla birlikte, benzer sorular da Cansever’i anlama gayretine hizmet eder. Ancak Cansever söyleminin, oluşma sürecinde hangi kanallardan nasıl etkilendiğinden; Cansever metinlerinde geçen ve görünürde tasavvufi-dini içerimleri olan onlarca kavramın, şayet gelişigüzel kullanılmadılarsa, ne anlama geldiklerinden; Ernst Diez’in onun üzerindeki tesirinin sadece “genetik estetik” kavramından mı ibaret olduğundan; şayet Cansever Diez’den gerçekten etkilendiyse Diez’in geldiği Viyana ekolünden, Kandinsky ve Ömer Uluç resimleriyle onun mimari tahayyülatı arasındaki bağlantılardan, William Faulkner romanlarını nasıl okuduğundan da bahsedilebilirdi. Bu, bir yüksek lisans tezinden beklenmese de “İdrak ve İnşa” gibi iddialı bir başlık altında yayımlanan ve “yeni bir okuma” iddiası taşıyan bir çalışmadan beklenebilir.

Cansever’in düşünceleri ve projeleri hakkında çokça düşünmüş ve analizler yapmış olan Düzenli, Cansever’in düşünce ve projeleri ile onun mekan tarasımında ulaşmak istedikleri hakkında daha fazla yorum yapabilir, bunlar üzerinde daha fazla durabilirdi. Kitaptaki en bariz eksik bu gibi görünmektedir. Bununla birlikte, mesela 243. sayfada Amerika’nın Missouri eyaletinde uygulanan “Pruitt-Igoe” projesinin isminin “Pruit Iglo” yazılmasına benzer birkaç küçük hata dışında, kitap tasarımının yarattığı bir okuma güçlüğünden de bahsetmek gerekir. Zira Cansever’in projeleri hakkında verilen birkaç sayfalık bilginin dağınık olarak ve ilgisiz yerlerde okuyucunun karşısına çıkması, okuyucunun konsantrasyonunu bozmakta ve okuyuşu kesintiye uğratmaktadır. Örneğin mimarlık tarihi, teorisi ve eleştirisinin tartışıldığı sayfalarda, Karatepe Açık hava Müzesi’ne dair iki sayfalık bilgiyle karşılaşmak böylesi bir kesintiye zemin hazırlamaktadır.

Sonuçta Halil İbrahim Düzenli’nin kitabı, Turgut Cansever’in düşünceleri ve projeleri arasında kurduğu ve kurmaya çalıştığı bağlantıları anlama çabasıyla müstesna bir önem kazanmaktadır. Ahmet Davutoğlu’nun medeniyetlerin karakteristik tasnifinde kullandığı kavramlarla Cansever’i açıklama ve anlama teşebbüsü, genel itibarıyla tutarlı bir şekilde gerçekleştirilmiş ve metin Cansever’i, onun düşünce ve biçimlerini daha “doğru” anlama hususunda bir katkıda bulunmuştur. Bu çalışmanın bir diğer önemli tarafı da okuyucuyu geniş kaynakçasıyla hem bizzat Cansever’in yazdıklarına hem de onun hakkında yazılmış kaynaklara yönlendirebilmesidir.